

Magyar László András

A két Berend

A CSALÁD

Idősebb Berend Miklós 1870. június 18-án született a Szabolcs megyei Nagykállóban. Születésének körülményei meglehetősen zavarosak. Két keresztlevelének is nyoma van, mindkettőt Nagykállóban 1870. június 25-én keltezték, ugyanazon a katolikus plébánián.¹ Az egyik keresztlevél szerint az újszülött apja egy bizonyos Blainer (sic!) Miklós volt, s a gyermeket magát is Blainer Miklósnak hívták. A másik keresztlevél viszont az apát ismeretlennek jelöli, míg a gyermeket, anyja családnevén, Láng Miklósként említi. Berend Miklós édesanyját ugyanis Láng Máriának hívták. Ez az utóbbi keresztlevél azonban valószínűleg későbbi hamisítvány, amelyre az 1944-es üldözések miatt volt szükség, hogy a zsidó Bleuer Miklóst kiiktathassák a családfából.

Az ügyet részben bonyolítja, részben magyarázza, hogy Bleuer Miklós nagykállói orvos hatvanévesen, 1877-ben, végül is örökbe fogadta az ekkor hétesztendős (ettől kezdve már bizonyosan Bleuer) Miklóst,² majd 1895. október. 1-én, jó huszonöt évvel első közös gyermekük születése után, az anyát, Láng Máriát is feleségül vette.³ Joggal gyaníthatjuk tehát, hogy Miklós Láng Mária és Bleuer közös és törvénytelen gyermekeként született, akit apja, ismeretlen okból, csak hét évvel később vett a nevére. A házasságra sokáig nyilván a szülők válásának különbsége miatt nem kerülhetett sor, míg egy 1895-ben hozott törvény lehetővé nem tette a polgári esküvőt. Mindhárom Bleuer gyermeket egyébiránt megkeresztelték, vagyis a korban szokatlan módon a fiúk is anyjuk vallását kapták. Id. Berend Miklós hivatalosan csak 1893. febr. 20-tól, 23 éves korától viselte a Berend nevet, bár már ezen a néven tett érettségét is 1886-ban.⁴

Bleuer Miklós (Nyírkarász, 1817.dec.17. – Nagykálló, 1900. márc. 2.), az apa kiváló ember lehetett. Jómódú zsidó földbérlő szülők gyermekeként született. Orvosi diplomáját 1844. február 18-án, a pesti orvoskaron szerezte *Dissertatio inauguralis medica de peripneumonia. Értekezés a tüdőlobról* (Pesten, Trattner-Károlyi, 1844.) című magyar nyelvű disszertációjával.⁵ Fia emlékezése szerint az 1838-as nagy árvizet is Pesten érte meg medikusként. Az

1848-as szabadságharc idején a nyíregyházi honvédkórházat vezette,⁶ mikor pedig természetes fiát örökbe fogadta, már Szabolcs vármegye tiszti főorvosaként és a megye Törvényhatóságának főorvosaként működött, sőt a nagykállói takarékpénztár vezérigazgatójaként, a helyi kaszinó és a Főreál Iskola Tanulóit Segélyező Egylet elnökeként is fungált. Mindemellett a Vármegye közéletének is aktív és köztiszteletnek örvendő szereplője volt.⁷

Fia születésekor Bleuernek korábbi házasságából⁸ már négy élő, sőt nem is fiatal gyermeke volt: Bleuer Berta (Özv. Bleuer Mórné), Bleuer Béla, Bleuer Lenke (Flegmann Lipótné) és Bleuer Ilka (Dr. Rothmann Lajosné). Némelyiküktől már unokái is születtek. Láng Máriának Miklós után még két gyermeket nemzett, Berend Margitot – a későbbi Ruzsonyi Pálnét – és Berend Lászlót.

Bleuer Miklós 1900. március 2-án, péntek este hunyt el 85 esztendősen, félévnyi szenvedés után, ismeretlen betegségben. A nagykállói zsidó temetőben helyezték végső nyugalomra. Halálakor nem csupán hét élő gyermeke, hanem kilenc unokája és hat dédunokája is gyászolta.⁹ A *Nyírvidék* és a *Nagykálló és Vidéke* is szép nekrológgal búcsúztatta.¹⁰ Bleuer állítólag megírta emlékeit – ebből fia a *Gyógyászat* 1901. évfolyamának 126. oldalán „Egy öreg orvos naplójából” címmel közölt néhány érdekes orvosportrét a pesti egyetem egykori orvostanáraitól. Id. Berend Miklós 1914-ben írott végrendeletéből tudható, hogy Bleuernek létezett egy mellszobra is. A végrendeletből az is egyértelműen kiderül, hogy id. Berend Miklós nagyon szerette apját.

Berend Miklós édesanyjáról jóval kevesebb tudható. Láng Mária (Kassa, 1846. vagy 1853. július 3. – Nagykálló, 1913. szept. 17.) a római katolikus Láng (Langh) József obsitos katona és felesége, Knopffler Johanna leányaként született, és a római katolikus vallásban keresztelték meg.¹¹ Mária 1867 körül, vagyis nagyon fiatalon ismerkedhetett össze a frissen megözvegyült, akkor ötvenéves Bleuer Miklóssal, akitől utóbb három gyermeke is született. Életének részleteiről híradás nem maradt fenn, férje közszerelőjei alkalmával őt soha nem említik, de meghökkentő módon gyermekei se írnak róla semmit. Föltehető, hogy a Bleuer ház személyzetéhez tartozhatott eredetileg. Szélhűtésben hunyt el.

Halotti anyakönyvi kivonatában szüleit, furcsa módon, ismeretlennek jelölték. Földi maradványai a nyíregyházi katolikus temetőben nyugszanak.

Berend Miklós testvérei sokkal fiatalabbak voltak bátyjuknál. Margit húga 5, László öccse pedig 12 évvel született később nála.

A hűg, Berend Margit (Nagykálló, 1875 – Nyíregyháza, 1941. június) Ruzsonyi Pálné néven a megye aktív egyesületi hölgyei közé tartozott. Férje, Ruzsonyi Pál divatárú, díszmű és vadászati cikkek kereskedelmével foglalkozó, jómódú vállalkozó volt, akinek Nyíregyházán, az Iskola utcán (ma: Luther utca) állott „*A zöld papagájhoz*” címzett boltja. A szecessziós Ruzsonyi ház ma is Nyíregyháza egyik érdekessége. Margitnak két lánya és egy fia született: Ruzsonyi Kató (1894), a későbbi dr. Garay Gyuláné és Ruzsonyi Sári (1897), utóbb Dr. Salzmann Zoltánné. Miklós (1901) nevű fia tízéves korában hunyt el. Margit, mondhatni, még éppen időben hunyt el, hogy a deportálást elkerülje.¹²

Berend László (Nagykálló, 1882. november 27. – Nyíregyháza, 1933. április. 27.), bátyjához hasonlóan kiváló orvos lett. Előbb Erdélyi professzor nőgyógyászati szanatóriumának alorvosa, később a homonnai közkórház igazgató főorvosa volt. Ezután évekig Nyíregyházán praktizált. Az I. világháborúban négy esztendeig a harctéren szolgált, teljesítményéért a király a *Signum Laudis* érmet adományozta neki. Tartalékos ezredorvosként szerelt le, majd az OTI nyíregyházi igazgató főorvosaként működött. Váratlanul, valószínűleg szívroham vagy agyvérzés következtében hunyt el 51 esztendősen.¹³ László még 1912-ben feleségül vette a zsidó Klár Pannát, akitől egyetlen lánya, Berend Ágnes született.

A Bleuer család leszármazottai közül néhányan ma is élnek még Nyíregyházán és Nagykállóban.

Érdekes módon Miklós és mindkét édestestvére egyformán Berendre változtatta nevét. A névváltoztatás pontos dátuma nem ismert, ahogy az sem, hogy miért éppen ezt a nevet választották. Bizonyos, hogy László és Margit is még Bleuerként születtek, s az is biztos, hogy névváltoztatásukra hivatalosan 1893 előtt nem kerülhetett sor.¹⁴ Ezzel szemben az is bizonyos, hogy míg Berend Miklós a nagykállói gimnáziumban még Bleuerként szerepelt, már Berendként érettségizett (1886) és kapta meg hat évvel később orvosdoktori diplomáját.¹⁵ Mindez elég nehezen magyarázható.

Berend Miklós élete során kétszer nősült. Először 1901. május 18-án Buday Ilonát, a szintén nagykállói származású Korányi Frigyes unokahúgát vette feleségül a budapesti Egyetemi templomban.¹⁶ A Royal szállóban tartott „fényes menyegzői lakoma” ellenére a frigy nem bizonyult tartósnak,

hiszen a pár 1903-ban közös megegyezéssel elvált.¹⁷

Miklós másodjára 1904. nov. 20-án kötött Budapesten immár tartós, bár korántsem problémamentes házasságot a szintén zsidó származású, ám evangélikus vallású Kilényi Júlia Adél Sarolta (Budapest, 1881. november 21. – Budapest, 1956) írónővel, Kilényi Hugó nyugalmazott miniszteri tanácsos és Spitzer Janka (Jenny) leányával. Az eljegyzésre még 1903 októberében sor került.¹⁸ Ebből a házasságból Berendnek két gyermeke született, Júlia, a későbbi Kürthy Sándorné (1905–1990) és az apjával azonos nevű és tragikusan azonos sorsú Miklós (1908–1944). Róluk azonban még később lesz szó.

ID. BEREND MIKLÓS

Berend Miklós kétségkívül csodagyerek volt. Akármilyen hihetetlen, éppen hogy 16 évesen, 1886. július 23-án tett már Berend Miklós néven, (csupa jeles és jó érdemjegyű) érettségét Nagykállóban a Magyar Királyi Állami Főreáliskolában. (Latinpótló vizsgát külön kellett tennie, mert latint a reáliskolában nem tanítottak.). Ekkor azonnal beiratkozott a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem orvoskarára. (Felvételi vizsga ekkoriban még nem létezett.) 1886 és 1891 között a kar hallgatója volt, orvossá is itt avatták 1891-ben, 22 esztendősen, az első egyikeként. (Ekkoriban az avatási sorrend a tanulmányi eredményeket tükrözte.)

Az egyetem elvégzése után, 1891. márciusától 1892. májusáig a Scheutheuer Gusztáv által irányított Kórbonctani Intézet, majd 1892. júniusától 1893. márciusáig a Korányi Frigyes által vezetett I. Belgyógyászati Klinika fizetés nélküli (díjtalan) gyakornokaként működött. 1893. március 1-től viszont már a Bókay János által irányított Stefánia Szegény-Gyermekkorház segédorvosa. 1895-től 1997. december 1-ig első segédorvossá, 1898. január 1-től pedig már egyetemi tanársegéddé lépett elő. Közben 1896-ban állami ösztöndíjjal külföldön is járt, és Prágában, Németországban, valamint Párizsban tanulmányozta a csecsemővédelem kérdését.

Az utazásról és az ösztöndíjról a *Nyírvidék* a következőképpen számolt be, nem titkolt büszkeséggel:

Utazási ösztöndíj. Dr. Berend Miklóst, a fővárosi Stefánia gyermek kórház I-ső alorvosát, dr. Bleuer Miklós nagykállói takarékpénztári vezérigazgató s a vármegye közéletének érdemes veteránjának fiát a kultusz-miniszter abban a kitiüntetésben részesítette, hogy részére gyermekgyógyászati tanulmányok céljából az 1896. évre 1000 Ft. utazási ösztöndíjat engedélyezett. A fiatal kora dacára

Id. Berend Miklós

*már is hírneves gyermek-gyógyász külföldi tanulmányútját, amelynek főbb állomásait Berlin, Páris és Prága, esetleg Moszkva képezik, már is megkezdte, s tudomásunkkal ez idő szerint Prágában, dr. Epstein bíres gyermekgyógyászati laboratóriumában dolgozik.*¹⁹

Berend néhány hónapig dolgozott a berlini és lipcsei gyermekklinikákon is. 1897-től pedig a Tauffer Vilmos vezette 2. sz. Női Klinika (II. sz. Szülő- és Nőbeteg Kóroda) újszülött osztályán lett – még mindig csak 27 évesen – tanácsadó orvos. Itt szerzte 1904-ben magántanári címét. Habilitációs előadását csecsemővédelem tárgyából tartotta.

1904-től a Szent-Margit kórház rendelő gyermekorvosa, 1908-tól a Fehér Kereszt Gyermekkorház igazgató főorvosa: 1909-től itt is tartotta nagy hatású magántanári kurzusát. Petényi Géza (1889–1965) a kiváló gyermekgyógyász és a Fehér Kereszt Gyermekkorház későbbi igazgatójának nekrológiájában olvasható, hogy Petényi Berendet mindig mesterének vallotta.²⁰

1914–1916 közt hadi önkéntes honvéd törzsorvosként működött.

Orvosi karrierje mellett – apjához hasonlóan – a közéletben is aktívan részt vett. A Gyermekvédő Egyesületnek 1893-tól választmányi tagja volt. Ugyancsak tagja volt 1893 és 1902 között az Eötvös

Szabadjóműves Páholynak. (Távozásának oka kiderítetlen.) A Stefánia Szövetségnek pedig ő volt az egyik alapítója (1915). Megalakulásakor a Szövetségnek két fő célja volt: a csecsemőhalandóság csökkentése és a magyar etnikum népszaporulatának növelése.

Berend Miklós a magyarországi anya- és csecsemővédelem kimagasló alakja volt. Tudományos pályafutásának kezdetén elsősorban az újszülött- és a csecsemőkor élettani és kórtani sajátosságaival foglalkozott, átvéve és továbbfejlesztve a legmodernebb német és francia eljárásokat is. Kazuisztikai írásai mindig pontosak, és új megoldásokat javasolnak. Az első korszerű, magyar nyelvű csecsemőgyógyászati tankönyv is neki – és szerzőtársának, Preisich Kornélnak – köszönhető. Szakmai tevékenységét méltón értékeli Szállási Árpád úttörő cikkében.²¹

Különösen értékesek a gyermekkori tüdőbetegségekkel kapcsolatos megfigyelései. Érdeklődése már igen korán a csecsemővédelem és az ezzel összefüggő szociális kérdések felé fordult. Jelentős eredményeket ért el a csecsemőhalandóság vizsgálata terén, a gyermekhygiénés kutatások egyik magyarországi elindítója volt, kezdeményezte a Fehér Kereszt Országos Lelenház Egyesület megalakítását, valamint más speciális csecsemő- és gyermekvédelmi egyesületek létrehozását.²² 1905-től a Fehér Kereszt Gyermekkorház belosztályának építkezését is ő irányította.²³ Elsők között javasolta, hogy a munkásnők és egyéb dolgozó nők a gyáron belül, ill. munkahelyükön helyezhessék el gyermekeiket, kezdeményezte speciális munkahelyi gyermekhelyiségek felállítását. 1897. április 24-étől a Fővárosi Szegény Gyermekekért Egylet, 1898. május 18-ától pedig a Gyermekvédő Egyesület választmányi tagja lett. Írásaiban, ismeretterjesztő dolgozataiban és publicisztikáiban a korszerű anyaság-fogalom mellett érvelt: a csecsemőkori bélbajokat véleménye szerint elsősorban az újszülöttek helytelen táplálása és a szoptatás gyakori elmaradása okozza.

Berend Miklós aktív részt vállalt a korabeli – még progresszív – eugenikai mozgalomban is. (Kevesen tudják, hogy eredetileg a Stefánia Szövetség is eugenikus egyesületként jött létre.) Számos az egészségnevelést és a helyes gyermekgondozással kapcsolatos ismereteket terjesztő cikket tett közzé napi- és hetilapokban is, a *Budapesti Hírlapban*, a *Pester Lloydban*, a *Világban* vagy *Az Újságban*.

Wekerle Sándor belügyminiszter 1918. július 5-i levelében megbízta az állami gondozás alatt álló elhagyott gyermekek egészségügyének, valamint az általános gyermekvédelem körébe tartozó gyer-

megegészségügynek a felügyeletével, és a gyermekvédelem országos főfelügyelőjévé,²⁴ 1918. szeptember 23-án pedig a gyermeknyaraltatás egészségügyi főnökének nevezte ki. Berend Miklós személyesen is részt vett hadiárvák és a háború miatt nélkülöző gyermekek adriai nyaraltatásában.²⁵

Mindezen túl Berend könyveket, könyvrészleteket is írt, emellett ontotta magából a tudományos és ismeretterjesztő cikkeket, számos előadást tartott itthon és külföldön egyaránt.

Külön kell szólnunk Berend kordokumentumként kétségtelenül jelentős *Harctéri naplójáról*, amely Budapesten, a Singer és Wolfner Kiadónál, 1916-ban látott napvilágot számos eredeti fotóval, és Senyei József huszárfőhadnagy szép rajzaival illusztrálva.²⁶

Az – egyébként a maga idején sikerkönyvnek számító és többek által is magasztalt – *Napló* Berend 1914. szeptember 26. és 1915. július 22. közti frontélményeiről számolt be: a kiváló és bátor – egyébként kitűnően vívó²⁷ – orvos ugyanis a háború kitörésekor azonnal, önként jelentkezett frontszolgálatra, noha a behívó szerint csak a hátszágban kellett volna tevékenykednie. (Bevonulásakor egyébként igen érdekes végrendeletet írt, amely jelenleg a család birtokában áll.) Előbb a szerb, majd november 1-től a galíciai orosz hadszíntéren kezelte a sebesülteket, gyakran a tűzvonalban. A *Napló* voltaképpen az 5. honvéd huszárezred krónikája (szövegét a szerző szerint más tisztek is átnézték, kiegészítették). A kiváló, bár mai ízlésünk számára néhol kissé túlságosan emelkedett és romantikus stílusban írott emlékezés hű, ám gyanúnk szerint kissé idealizált képét adja a frontéletnek. Ennek ellenére a könyv kordokumentumként és hadtörténeti forrásként egyaránt fontos írásnak tartható. Mindenesetre a mai olvasó számára elsősorban nem is története, a benne található adatok, hanem szerzőjének gondolkodása, attitűdje miatt lehet érdekes ez a könyv. Berend *Naplója* pontosan mutatja, hogyan gondolkodott az átlagos magyar értelmiségi – legalábbis a háború első két évében – a világháborúról. Az egyébként művelt és mélységesen humánus szerző Szerbia lerohanását, a helybéli parasztok kegyetlen legyilkolását éppúgy hősi kötelességnek és szükségszerűségnek tekintette, mint a teljesen értelmetlen galíciai pusztítást és a mérhetetlen, teljesen fölösleges véráldozatot. Berend közelről látta a háború szörnyűségeit, ám meg sem fordult a fejében, hogy nem heroikus és jogos önvédő harcban, hanem esztelen meszárlásban vesz részt. Ennek a kivételesen magas intellektusú embernek eszébe sem jutott, hogy azt kérdezze: miért? Berend pedig őszintén ír, az, hogy gondolatait elhallgatná, cenzú-

Egykorú újságkép a katona Berend Miklósról

rázná, kizárható. Az egyébként emberszerető és becsületes Berend előítéletessége, egyoldalú nacionalizmusa, ádáz orosz- és szerbgyűlölete pedig a 20. századi történelem ismeretében és a 21. század fejleményeinek láttán még ijesztőbb és baljósabb lehet számunkra.

Berend Miklós a fronton tanúsított vitézségeért egyébiránt két kitüntetést is kapott a királytól.²⁸

Id. Berend Miklós munkássága kétségtelen több szempontból is jelentős és gazdag. Tevékenységét – a róla szóló nekrológokon és özvegye emlékezésein kívül – eddig mégis csupán egyetlen, rövidke írás, Szállási Árpád 1990-es megemlékezése méltatta. Azt, hogy 1945-től 1990-ig nem volt ildomos írni róla, egyértelműen halálának furcsa és tragikus körülményei magyarázzák. Az utóbbi negyed század csöndje azonban érthetetlen.

Berend Miklós értelmetlen halálának szörnyű történetét többen is leírták. Ezeket az ellentmondó beszámolókat érdekesen és pontosan foglalja össze menyének, Raýman Katalinnak megrázó, a *Holmi* című irodalmi lapban közölt emlékezése, amelyet itt igyekszem szó szerint idézni:²⁹

Apósomat, dr. B. Miklós egyetemi tanárt, a Fehér Kezest Kórház főorvosát a halotti anyakönyvi kivonat ta-

núsága szerint 1919. július 6-án⁵⁰ két kommunista őragyonlőtte a pesti Duna-parton. Fia, akit szintén Miklós-nak hívtak, és később ugyancsak orvos lett (1943-ban pedig a férjem), akkor tizenegy éves volt. Nagyon szerette az édesapját, és soha nem beszélt a haláláról. Ki voltam téve mindenféle mendemondának: Egy közös ismerősünk így kommentálta a történeteket: „Az a bolond professzor ott szaladgált a Duna-parton egy jó télikabátban, hát lelőtték.” Ez persze nem történhetett így; hiszen júliusban az emberek nem járnak télikabátban. A második variáció úgy szólt, hogy dr. B. beteghez ment Budára a Lánchídon át, amikor megjelentek a Dunán azok a nevezetes monitorok, amelyek majd löni fogják a Szovjet Házat, a kommunista párt akkori főhadiszállását. Dr. B. tudatni akarta a hadihajókkal, hogy ő nem hadviselő félként tartózkodik a hídon, elővette fehér zsebkendőjét, és integetett nekik. A kommunista örök ezt ellenforradalmi provokációnak fogta fel, lecibálták dr. B.-t a hídról, agyonlőtték, és a holttestét bedobták a Dunába. „Na persze” – mondta Szabolcsi Éva, Szabolcsi Bence lánya, amikor előadtam neki ezt a történetet. – „Mert milyen a zsebkendője egy egyetlen tanárnak? Nem kék, nem zöld, nem is kockás, hanem fehér. Erre az örök nem gondoltak.” A harmadik variációt maguk az örök adták elő a bíróságon, amikor a kommün bukása után letartóztatták őket: ment egy férfi az utcán a pártbáz felé, rászóltak, hogy álljon meg, mire futásnak eredt, hát lelőtték. Ezt aztán végképp nem hittem el. Egy hadviselő férfi nem kezd el futni, ha fegyvert fognak rá. Dr. B. Miklós több évet töltött a fronton, mint egy táborigorban vezető főorvosa, harctéri naplója meg is jelent. (Ott szerepel az a történet, hogy az oroszok apósom távollétében elfoglalták a kötőzhelyet, ahol a sebesültek és betegek feküdtek. Dr. B., amikor visszaérkezett, felugrott a lovára, kirántotta a kardját, és elkergette az orosz katonákat. Bizonyára néhány fáradt gyalogosról volt szó, akiket meglepett a lovas-kardos Szent György váratlan megjelenése. Mindenesetre hatóság jelenet lehetett – és bizonyára igaz. Dr. B. nem nagyozott és nem hazudott, legfeljebb „egy kicsit krakéler volt” – mondta a férjem elnéző szeretettel.)

Sok-sok évvel, több évtizeddel később hallottam csak a történetnek egy családi változatát, amely szinte mindent megmagyaráz. Dr. B. házassága nem volt harmonikus, és azon a nevezetes napon minden eddiginél súlyosabb viszály tört ki közte és a felesége között, hangos veszekedés, amelynek folyamán dr. B. sebtiben a zsebébe gyömöszölte azt a pénzt, ami éppen a kezébe akadt, és elviharzott hazulról. A család a volt Eskü téren,⁵¹ a Mátyás pince táján lakott, dr. B. a Duna-parton rohant valahová, talán valamelyik szállóban akart szobát kivenni. Felindult állapotában valószínűleg nem hallotta meg az örök felszólítását, azok pedig joggal találták gyanúnak a szinte rohanó férfi viselkedését. Valószínűleg nem „eredt futásnak” amikor rászóltak, hanem eleve is nagy sietségben volt. A család ügyvéd barátai látták el utólag az eseményt politikai színézettel.

Van a dolgnak még egy érdekes vonatkozása, ezt Vas Istvántól hallottam. A kommün végnapjaiban valamilyen okból Lukács Györgyöt bízták meg azzal, hogy a Szovjet Ház védelmét irányítsa. Lukács György pedig szigorú parancsot adott ki, hogy ha valaki támadó szándékkal közeledik a pártbáz felé, azonnal le kell löni. A két ór persze jelentette neki, mi történt dr. B.-vel, tudták a nevét, hiszen megmotozták⁵² a halottat. Apósom és Lukács György voltaképpen ugyanabhoz a társadalmi réteghez tartozott, a jómódú budapesti nagypolgársághoz, és ismerték is egymást. Lukács Györgyöt Vas István szerint elszomorította dr. B. halála. „Nem azért adtam ki azt a szigorú parancsot” – mondta –, „hogy leldözzék a pesti orvosokat.”

És még egy különös esemény, de ez már a saját élményem. 1944-ben együtt dolgoztunk egy Matkovics Kálmán nevű szociáldemokrata munkással, aki akkoriban egész idejét és energiáját az üldözöttek mentésének szentelte. Lengyel Balázséknál ismerkedtem meg vele – a Lengyel család szinte egész Belgrád rakparti lakását mentőhellyé alakította át. Ők pátyolgatták azt a szórakoztató angol művészettörténészt, aki az Akropoliszon bolyongva vette észre, hogy a németek megszállták Görögországot, valahogy elvergődött Budapestig, és aztán Lengyelék segítségével búzta ki az időt az oroszok bejöveteléig. Balázs iker-testvére, Piroska mint vegyész mérnök a fürdőszobában ügyködött: nyom nélkül el tudott tüntetni mindenfajta tintával írott szöveget, és így az üres okmányok tömkelegét bocsátotta az üldözöttek rendelkezésére. Matkovics Kálmán – kötelességemnek tartom, hogy megörökítsem a nevét – a szolgálataiért csak annyit fogadott el, amennyiből éppen hogy meg tudott élni. És vőlegény volt, az asszonya egy kicsit sántított. Az a körülmény, hogy Kálmán egy testi hibás házastársat vállalt, és hogy életét az üldözöttek mentésének szentelte, valahogy összefüggött lelkében, és az önfeláldozó emberbaráti szeretetnek olyan megható auráját teremtette meg körülötte, mintha a Bibliából lépett volna elő.

1944 novemberében Matkovics Kálmán egy nap azzal jött be férjemhez a kórházba, hogy egy munkáscsaládnak sürgősen el kell költöznie a lakásából, de nincs erre pénze. A férjem a kezébe nyomott néhány bankjegyet, és Kálmán egypár óra múlva elképedt arccal érkezett vissza. Odaadta a családnak a pénzt, és megmondta, kitől származik. „Dr. B. Miklós!” – csodálkoztak. – „Hiszen ez ugyanaz a név. Ez a doktor biztosan a fia annak az orvosnak, akit mi lelőttünk a Duna-parton!” És megmutatták Matkovics Kálmánnak B. professzor ezüst zsebkendőjét. Huszonegy év után még mindig megvolt. Vagyis ennek a munkáscsaládnak a mindenki által ismert és hírlapilag is alaposan fel dolgozott kommunista múltja miatt – amelyben dr. B. Miklós lelövése nagy súllyal esett latba – kellett most, a nyilas időkben lakást változtatnia. Miklós ott állt a közepén, egy percig hallgatott, aztán nagyon halkan és nagyon dübösen azt mondta Kálmánnak: „Nem engedtem

meg magának, hogy elmesélje, kitől van a pénz!” Kirohant, és bevágta az ajtót.

Mindezt még a gyilkossággal kapcsolatos vádirattal is kiegészíthetjük. E szerint: *Löbl Mór, Steiger János, Bösen Antal, Weiss József, Alexandrovsky Leó és Schön Béla terroristák Budapesten, 1919. június 24-én* (vagyis hetekkel Berend Dr. valóságos halála után) *dr. Berend Miklós egyetemi tanárt előre megfontolt szándékkal, revolverlövésekkel együttesen megölték, s ezzel az erőszakkal annak birtokában lévő huszonegyezer koronát, egy aranyórát, egy aranyláncot, egy ezüstfejű botot, egy pár sárga cipőt és egy browning revolvért Trail Györggyel együttesen abból a célból vettek el, hogy azokat jogtalanul eltulajdonítsák.* Ezután a holttestet némi tanakodás után a Dunába dobták. A vád a Lenin-fiúk hírhedt parancsnokát, a később hétrendbeli gyilkosságért felakasztott Cserny Józsefet tette meg felbujtónak. Egyértelműen sosem derült ki, hogy ki lötte le Berend doktort, hiszen minden vádlott tagadta, hogy ezt ő tette volna, sőt az sem bizonyult be, hogy a vádlottak egyáltalán jelen lettek volna a gyilkosságnál. A vádlottak – ki tudja, miként kicsikart – valamásai pedig nemcsak a józan észnek, hanem egymásnak is ellentmondtak. Cserny vallomása szerint például egy Engländer nevű vöröskatona volt a tettes, aki azért lötte le a vérszomjas Berendet, mert az az ő, vagyis Cserny életére tört (ami ismét csak nyilvánvaló ostobaság).

A per folyamán elhangzott összes vallomás egyébként hazugságnak tűnik. Özvegy Berend Miklósné vallomása szerint például június 24-én délután (ez eleve nem igaz!), amikor férje befejezte rendelését, elment hazulról azzal, hogy átmegy Budára egy betegét meglátogatni. Csak később tudta meg, mármint Berend Miklósné, hogy férje távozása előtt nagyobb összegű készpénzt vett magához, valószínűleg azért, mert „benne volt egy ellenforradalmi akcióban”. Nagyon izgatottan viselkedett, amikor elment ezzel búcsúzott: „Ma feltámad Magyarország!” Ebből a vallomásból például egy szó sem lehetett igaz.³³

A boncolást Dr. Gyulai Ernő végezte. Három lött sebet talált, „az egyik az arcon hatolt át, a másik golyó a nyakon hatolt be, és az állon jött ki, a harmadik a kart érte. Egyéb sebet nem lehetett találni a testen.”³⁴

A korabeli lapok és a későbbi nekrológírók egyébként a történetet még számos változatban, erősen kiszínezve, többször is előadták. Az egyik elbeszélés szerint például Berend sokáig menekült az öt üldöző vörösterroristák elől, sőt pisztolypárbajt is folytatott velük.

A Berend-per vádlottjai közül 1919. december 18-án Löbl Mór, Schön Gábort (nem Bélát) és

Steiger Jánost végezték ki. Berend dr. gyilkosát vagy gyilkosait azonban sosem lehetett pontosan azonosítani. Berend Miklós Rayman Katalin által említett ezüst (és nem arany) órája arra utal, hogy a gyilkosok egyike még 1944-ben élt.

IFJ. BEREND MIKLÓS

Ifj. Berend Miklós (1908. november 10. – 1944. november 28.) négy esztendővel szülei házassága után, második gyermekként született.

Édesanyja, Kilényi Júlia nagyapja, Kilényi János – eredetileg Klein Hermann (1805–1889) – neves, a '48-as forradalomban is szerepet vállaló újságíró, apja pedig a Kilényi nemesi előnevű Kilényi Hugó (1840–1924) szintén híres ember volt. Az Újvári Péter-féle *Magyar Zsidó Lexikon* a következőket írja Hugóról:

*Jogi tanulmányainak elvégzése után (1864) mint joggyakornok bírói pályára lépett, majd a földművelési minisztérium tisztviselője lett. 1889-ben a kereskedelmi minisztériumba helyezték át, abonnan mint miniszteri tanácsos nyugalomba vonult. Azóta élénk tevékenységet folytatott a közgazdasági életben, 1905 óta mint a Keleti Tenger hajózási Társaság elnöke és több jelentékenyebb közgazdasági vállalat igazgatója. Szakfolyóiratokba írt tanulmányai mellett főműve: Adatok Magyarország gabonakivitelének kérdéséhez az utolsó évtizedben, különös tekintettel a tarifá viszonyokra (1880). Ennek a munkának a Magyar Tud. Akadémia a Lévy-díjat ítélte oda. K. a magyar műértők és műgyűjtők legkiválóbbjai közé tartozott.*³⁵

Magát Kilényi Júliát (1881–1956) kortársai művelt és vonzó asszonyként említik, aki gazdag történelmi-művelődéstörténeti anyagot feldolgozó, irodalmi szempontból azonban az utókor által nem túl értékesnek ítélt regények írásával foglalkozott. Fő művei: *A lüktető talaj* (Bp., 1927), *Boszorkánytánc* (Bp., 1922), *Istenek és ösztönök* (Bp., 1929), *Szent Bertalan éjtovzaka* (Bp., 1934) és *A Piombokép* (Bp., 1938). Júliának összesen 18 regénye és verseskötete és 19 fordításkötete jelent meg az idők során, két regényét pedig spanyolra és olaszra is átültették. 1948 után, minthogy a Tanácsköztársaságot, teljesen érthető okokból, több írásában is súlyosan becsmérelte, már nem publikálhatott többé. Férje és fia halálának *Ne ölj* című regényében állított emléket.³⁶

Id. Berend Miklós jelentős vagyonát a háború és az infláció megsemmisítette, a család az apa halála után állami segélyekből, rokoni támogatásokból és az anya írói keresetéből próbált megélni. Miklós, anyja baráti társaságának köszönhetően, számos

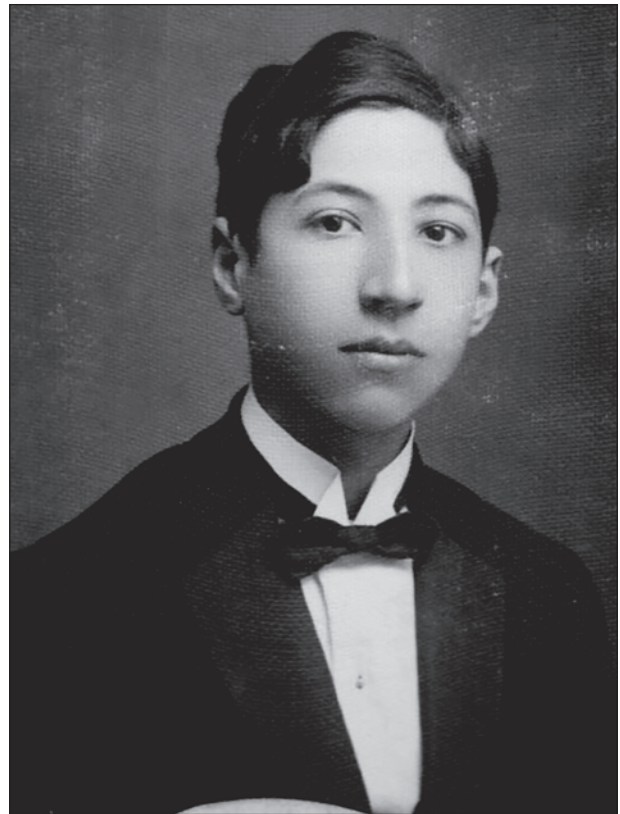
Kilényi Júlia

neves embert ismerhetett meg, részt vehetett a budapesti szellemi életben. Nővére, Dr. Kürthy Sándorné Berend Júlia kéziratosa emlékeztet a „örökölte apja természettudós és anyja költői-írói tehetségét. A családi legenda szerint nyolcesztendőskorában diagnosztizált először, és pedig helyesen, egy kanyaró-ésetet. Elkívérte ugyanis édes atyánkat a Fehér-Kereszt kórház ambulanciájára. Amikor meglátta az egyik beteg kislányt így kiáltott fel: *Mucu papa*³⁷ annak a kislánynak kanyarója van!”³⁸ Ehhez hozzátehetjük azt is, amit id. Berend Miklós 1914. szeptember 4-én, hadba vonulásakor írt végrendeletében említett,³⁹ hogy mindkét gyermeke melankóliára hajlott, mivel szüleik „idegesek” voltak, és sokat veszekedtek: Miklós tehát valószínűleg már a tragédia előtt is sérülékeny lelkű gyermek volt. Csodálatos apja halálakor 11. életében járt, elképzeltük, hogy az egyébként is érzékeny gyermekekre milyen hatással lehettek az események.

Miklós érettségét az egri cisztercita gimnáziumban tett jeles eredménnyel, 1926-ban. Ekkor a család már igen nehéz anyagi körülmények között élt. Miklós érdeklődése a tudományokon kívül az irodalomra, filozófiára is kiterjedt, ám a realitásban különösen kitűnt: fizikaversenyt is nyert. A *numerus clausus* római katolikus vallása miatt nem érintette, így – mint háborús hősnak és a kommunista terror

mártírjának gyermeke – 1926-ban simán felvételt nyert a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karára, sőt tandíjmentességet is kapott. Ezt a tandíjmentességet minden évben újra kellett kérni, ennek érdekében Miklós kitűnően tanult, és másodéves korától kurzusokat is tartott élettanból évfolyamtársainak. Diplomáját ugyancsak Budapesten, 1934. november 7-én – a nagyszombati orvoskar alapításának évfordulóján – kapta meg. (Sokat betegeskedett és sokat dolgozott, ezért tartott számára nyolc évig az egyetem.)

Másodéves korában Farkas Géza professzor élettani előadásai tettek rá nagy hatást. Még ugyan ebben a tanévben engedélyt nyert, hogy bejárjon az egyetem Élettani Intézetébe, ahol harmadévesen már demonstrátorként, Tangl Harald munkatársaként működött. Különösen az emésztőszervek élettana és a zsírok felszívódásának mechanizmusa érdekelt. Munkássága hozzájárult e kérdés tisztázásához, a laboratóriumi kísérleti technikában pedig különösen járatos volt: számos technikai megoldását ismertethette német szaklapokban is. Új jodometriás klorid-titrálási technikát is kidolgozott. Foglalkozott még a görcskésztség, illetve az alvás problémáival, több vizsgálati eljárás fűződik nevé-

lfj. Berend Miklós 18 évesen

Ifj. Berend Miklós szolgálati könyve 1935-ből

hez Egykori tanítványa, Farkas Elek (Farkas Géza unokaöccse) mint kitűnő előadót és fáradhatatlan kutatót említi. (Farkas Elek egyébként nemcsak tanítványa, hanem halálán túl is hűséges barátja volt Berend Miklósnak.) Feljegyzi, hogy 1937-ben egy nagy magasságban elvégzendő kísérlet érdekében hat medikus, Königes Helmut vezetésével és Berend Miklós részvételével megmászták az Alpok egyik legmagasabb csúcsát, a Gnifetti csúcsot (4560 m). Noha Berend gyöngye testalkatú ember volt, és korábban sosem próbálkozott hegymászással, erős akaratának köszönhetően sikerrel vette az akadályokat, sőt a csúcsra jutva a ritkás levegőtől legyöngült, beteg társait is ő ápolta.⁴⁰ Tanársegédként kiváló oktatónak bizonyult. Nem csak Farkas Elek, hanem Hollán Zsuzsa (1921–2008), a későbbi hematológus akadémikus is nagy megbecsüléssel és hálával emlékezett egykori Rókus-kórházbeli tanárára, akinek első tudományos munkáját is köszönhette.⁴¹

Miklóst a karrier sosem érdekelte, mégis irigyek vették körül. Farkas professzor halála után ezért el kellett hagynia az Élettani Intézetet, ahol 1935-ig díjtalan, majd az 1935/36-os tanévtől díjas gyakoronokként, az 1938/39-es tanévtől pedig tanársegédként tevékenykedett. Előbb, 1939 őszétől a János Kórház Ideg- és Elmeosztályán dolgozott mint segédorvos, közben azonban még az 1940–41-es évben is megtartotta tanársegédi munkáját. 1940 őszétől a Rókus Kórház I. Belgyógyászati Osztályára nyert alorvosi kinevezést (az osztály főorvosa Karczag László volt).⁴²

Kísérleteit gyakorlatilag már 1937-ben abba kellett hagynia, ennek ellenére folytatta a tudományos munkát. A Magyar Élettani Társaság X. jubiláris vándorgyűlésén (1940) előadást tartott *A sóásvány-leadás mechanizmusa* címmel. A Rókusban végzett tudományos munkájáról az Élettani Társaság XI. és XII. vándorgyűlésén számolt be. Nővére említi, hogy írt egy *Az emberi gondolkodás története* című művet is, amelyben élettani és lélektani szempontból vizsgálta az emberi gondolkodás kialakulását.⁴³ Ez a kézirat azonban halálakor, a nyilasházban elveszett.

1940-ben Berend Miklós megnősült, felesége egy esztergomi gimnáziumi tanár lánya, Raýman Katalin (1912–2011), a későbbi író, fordító és szerkesztő lett.

Ifj. Berend Miklós szörnyű halálának története röviden a következő: Berend, mivel a „zsidókra vonatkozó jogszabályok” alól anyjával és nővérével együtt mentességet élvezett,⁴⁴ és nem fenyegették a zsidóüldözések, könnyen túlélhette volna a háborút. Ő azonban 1944-ben, lelkiismerete parancsára, kórházi pozícióját zsidók és politikai üldözöttek bújtatására használta. 1944 novemberében egy Király Imre nevű nőgyógyász feljelentette Ifj. Berend

Ifj. Berend Miklós 1940 körül

Miklóst, akit terhes és egyébként „árja” feleségével együtt a zuglói nyilasházba hurcoltak. Szelepcsényi László nyilas parancsnok itt kegyetlenül összeverte, majd a Naphegy u. 2. alatti belügyi nyomozó osztályra vitette áldozatát. Ám mivel Berend olyan rettenetes állapotban volt már ekkor, hogy a nyomozó osztály nem volt hajlandó átvenni, őrei önhatalmúlag a Lánchídon át a Megyeri Csárda közelébe szállították, ahol 1944. november 20-án⁴⁵ pisztollyal a Dunába lőtte őt egy Komlós Elemér nevű gyilkos, akit ezért és más tetteiért a háború után felakasztottak.

A mindössze harminchat esztendőes Berend Miklós megkínzásának és halálának részletes történetét felesége, Raýman Katalin író, fordító és szerkesztő írta meg irodalmi rangú emlékezésében, amelyet alább, a zárolsó kivételével, mivelnem csak Berend halálának körülményeiről, hanem személyiségéről is pontos képet ad, teljes egészében idézek.⁴⁶

Horthy Miklós kormányzó egy antikommunista bajtársi szövetségbe tömörítette és Nemzetvédelmi Kereszttel jutalmazta azokat, akik valamilyen szerepet vállaltak a kommunizmus elleni küzdelemben. Minthogy apósomat a kommunisták lötték le, ő is megkapta, posztumusz, ezt a kiténtetést; viselésének joga átszállt dr. B. Miklósrá, a fiára. A bajtársi szövetséget a Rókus kórházban Király Imre nőgyógyász képviselte. Nem volt a kórház alkalmazottja, a páciensei miatt tartotta a kapcsolatot a kórházi nőgyógyászzal és szülészettel. A németek bejövetele után – 1944 márciusában – az antikommunista bajtársi szövetség egy idő múlva polarizálódott: tagjainak egy része németbarát, egy része németellenes lett. A téli hónapokban a helyzet annyira kiéleződött, hogy a németellenesek bujkálni kényszerültek, és a férjem néhányat közülük felvett kórházi osztályára. (A kórházba menekülés értelme nyilvánvaló: aki nem mondta meg megbízhatatlan ismerőseinek, hogy befekszik egy kórházba, és a hozzátartozói sem fecsegték el, azt ellenségei egy ideig nem tudták megtalálni.) Nem meglepő, hogy Király Imre, aki rendszeresen bejárt a kórházba, tudomást szerzett erről. Az is lehet, hogy a bujkálók – nem ismervén Király Imre igazi természetét – fenntartották vele a kapcsolatot. És ez az ember feljelentette férjemet a XIV. kerületi – Király Imre ebben a kerületben lakott – nyilasházban, természetesen nem antikommunisták, hanem kommunisták és zsidók rejtegetése miatt. A nyilasház gépirónője mondta meg nekünk, ki volt a feljelentő.

1944 novemberében bent laktam a Rókusban a férjem inspekciós szobájában, mert a bizonytalan politikai helyzet és a légítámadások miatt nem volt értelme, hogy egyedül maradjak V. kerületi lakásunkban. Majdnem biztosra vettem, hogy Miklós az üldözöttek tömegeinek segítése miatt nem éli túl a nyilasuralmat, és valószínűnek tartottam, hogy én magam sem maradok életben. November 25-

én, Katalin napján, egy csokor virágot kaptam a férjemtől. Vázába tettem, azonnal elbervadt. Szomorúan nézegettem: a fonnyadt virágok látványa mintegy megerősítette sötét előérzeimet.

Miklós gyakran volt éjszakai inspekciós, de mint az osztály orvosához, egyébként is gyakran bekopogtak hozzá. Ilyenkor elkezdtem magamban imádkozni. November 28-án este végigfeküdtem a díványon, és beállította az angol rádiót. Kopogtattak, én a szokott módon elkezdtem: „Miatyánk, ki vagy a mennyeekben...”. Odamentem az ajtóhoz, és kinyitottam. A sötét folyosóról – a légítámadások miatt a szobákon kívül nem égtek a lámpák – először az egyik felvételes fiú lépett be, mögötte két fegyveres, karszalagos nyilas. A falhoz állítottak minket, arccal a fal felé, amelyen éppen előttünk egy óceániai kelim függött, rajta a házi tűzbélyek védőistene. Arra gondoltam, ez az isten bizony nem jól végzi a dolgát. Az egyik nyilas ránk szegezte a fegyverét, a másik elövelt a szekrényből egy bőrröndöt, amelyben több kiló dió zörgött. V én vásároltam fel, apránként, az ostromra gondolva. („Jó lesz, ha már főzni sem lehet, tápláló, és nem romlik.”) „Maguk mókuskok?” – kérdezte a nyilas, és rásöpörte a dióra a gyógyszerreklámokkal és kórtörténetekkel együtt azt a rengeteg papírost, ami a férjem íróasztalán hevert. A felvételes fiú Árpád-sávós karszalagot hordott, és a behatolók „testvér”-nek szólították; zavartan álldögált, úgy tűnt, sajnál bennünket, és bizonyára nem volt tisztában vele, mi az összefüggés az Árpád-sávók és aközött, ami a „doktor úrékkal” történik. Amikor az ajtón kopogtattak, Miklós balkra állította a rádiót. A felvételes fiú a házkutatás alatt zavarában a rádió gombjait csavargatta, mire kristálytisztán felhangzott a „ta-ta-ta-tá; a Sorsszimfónia, Beethoven 5. szimfóniája, a londoni rádió magyar nyelvű adásának szünetjele. (Ezekben az időkben egyszer-kétszer úgy éreztem magam, mintha valamilyen batásvadász filmnek vagy színdarabnak volnék a szereplője.)

A londoni szünetjel persze nem javított a helyzetünkön, hiszen az „ellenséges adók” hallgatása meg volt tiltva. A nyilasházban később aláírtak velünk egy szöveget, hogy „az angol rádió hallgatása miatt állítottak elő minket, de azonnal ki is engedtek: Egy kicsit baboztam, mielőtt aláírtam volna. Miért írjam alá, amikor nem is tudom, valóban ki fognak-e engedni? De hogyan írhatnám alá, hogy kiengedtek, amikor már nem vagyok itt? Aztán arra gondoltam, ha viszont nem írom alá, egészen biztosan nem fognak kiengedni. (Csak azt nem tudtam, ki vagy kik előtt fedezték magukat a nyilasok ezekkel a nyilatkozatokkal.)

A rádiót a házkutatás alatt nem kapcsolta ki senki, akkor sem, amikor kimentünk a szobából, és amikor négy nap múlva visszatértem, most már egyedül, a számlapja még mindig világtott, de már csak értelmetlen hangzavar áradt belőle. Utólag mesélték, hogy a kórház dolgozói oda-jártak hallgatózni bezárt szobánk ajtajához – a nyilasok a kulcsot magukkal vitték, és az ajtót, úgy látszik, nem

merre felnyitattni senki –, a rádióból áradó hangokat próbálták megfejteni, egyesek azt gondolták, hogy kettőnk hullája ott fekszik a szobában.

Később valaki összekombinálta a felvételes fiú Árpád-sávós karzalagját azzal a ténnyel, hogy ő vezette férjem szobájába a nyilasokat. Azzal vádolták, hogy ő jelentett fel bennünket, ami nem volt igaz. Egészen egyszerűen ő volt a felvételek közül az inapkeciós, és ezért a kapus őt bízta meg azzal, hogy elkísérje a nyilasokat, mivelhogy a sötét folyosókon idegen nem tudott közlekedni, de különben is szabályellenes volt, hogy akik nem alkalmazottai a kórháznak, kíséret nélkül mászkáljanak a folyosókon. Az persze végképp szabályellenes volt, hogy fegyveres személyeket beengedjenek, a kapusnak elvileg éppen az lett volna a feladata, hogy az illetéktelen behatolásokat megakadályozza, de hát igazán nem tehetett semmit a fegyveresekkel, hacsak nem akart hősi halált halni. '45-ben a felvételes fiút és a kapust is bíróság elé állították, a kapus, azt hiszem, simán szabadult, az ügyvédje azzal érvelt, hogy a „hősiesség hiánya nem bűncselekmény”, és igaza is volt. Hogy a felvételes fiút mi mindennel vádolták, azt nem tudom, mert a tanúk között ültem a folyosón, és semmit sem hallottam a tárgyalásból. Amikor bebívtak, elmondtam, nem ő jelentette fel a férjemet, és azt is megemlítettem, hogy az volt az érzésem, a fiú inkább sajnál bennünket. A tárgyalás szünetében megkeresett a folyosón az ügyész, emlékeztetett rá, hogy a férjemet megölték, és engem is súlyosan bántalmaztak. Nagyon szigorúan beszélt velem („Kemény tanúvallomást vártam magától”), úgyhogy csak valami olyat tudtam daodgni, hogy nem mondhatok mást, mint amit gondolok meg, hogy mindenkit csak azért lehet megbüntetni, amit valóban elkövetett.

Miután kijöttünk a Rókusból, egy kocsis hátsó ülésére ültettek bennünket, az egyik nyilas vezetett, a másik hátrafordult, és ránk fogta a puskáját. „Csőre van töltve?” – kérdezte az, aki a volánnál ült – gondolom, ijesztgetni akart bennünket. A XIV. kerületi nyilasházba vittek, a Thököly út és a Stefánia út sarkán – le a pincébe. Egy kis zöldsegesbolt volt valahol a pinceablak közelében, fent, a járda szélén; hallottuk reggel és este, amikor a boltos felhúzza és leeresztette a rolót. Istenem, milyen elérhetetlenül távol volt az a világ, amelyben az emberek vásárolnak, a zöldsegesbolt lehúzza a rolót, hazamegy, megvacsorázik, és lefekszik aludni. 1945-ben egyszer lementém megnézni az épületet. Kávébáz volt (a nyilasok az irodahelyiségekben és a pincében tanyáztak '44-ben), szólt a zene, amerikai katonák táncoltak a teraszon, és a kis boltban, amelynek rolója olyan fájdalmas-nosztalgikusan hatott rám, még mindig vagy már megint zöldséget árultak.

A Thököly úti ház a XIV. kerületi szervezet központja volt. A nyilasok foglyaikat a pincében tartották, esténként lerészegedtek, és felkísérték a rabokat az emeleti helyiségekbe. Az egyikben nappal az adminisztrációs ügyeket intézték, a szomszéd helyiséget vállalatőszobának nevezték. A

Ifj. Berend Miklós a Rókus kórházban

magatartásuk semmilyen vonatkozásban nem volt következetes. Különböző természetű emberek az ittasság különböző fázisában – az adott pillanatban hol ez jutott az eszükbe, hol meg amaz. Velem kapcsolatban, minthogy a feljelentésben nem volt szó rólam, nem alakult ki egységes álláspont. Az egyik ellenségesebb volt, a másik kevésbé. Ezért, bár rendszerint a pincében tartottak a többi fogollyal együtt, néha egyikük-másikuk megsajnálta, és felkísért a földszinti irodába. November 28-tól december 2-ig álldogáltam-üldögéltem a különböző helyiségekben. Láttam egyszer egy sovány, rosszul öltözött férfit – munkásnak néztem –, aki azért lépett be a nyilaspártba, mert kapott egy pár cipőt a kisfiának. Meg egy halálra vált, sápadt tanárembert a feleségével, akiket isten tudja, milyen veszedelem készített arra, hogy a felvételüket kérjék; reszkető kézzel írták alá a belépési nyilatkozatot.

A pincében egy helyen csillagforma rajzolat volt a falon. „Egy zsidó agyveleje – mondták a nyilasok. – Itt lőttük fölé.” Egyszer vinnyogás és pufogás hallatszott a lépcső felől. „Egy öregasszony nyöszörög – mondtam magamban –, és bútorokat gurítanak le a lépcsőn.” De nem öregasszony volt, hanem egy középkorú férfi, és nem bútorok gurultak le a lépcsőn, hanem a férfi tar koponyáját verték puskatussal. Bekísérték hozzánk a pincébe, a fejéről folyt a vér. „Hol vagyok? – kérdezte a férfi. – Hány óra? – És azután: „Ez itt a pokol.” Feleltünk a kérdéseire, leültettük egy székre. De minduntalan újramegkérdezte: „Hol vagyok? Hány óra? Ez itt a pokol.”

És az egyik reggel egy nagyon fiatal – tizenöt-tizenhat éves lehetett – zsidó leánykát kísért le a pincébe egy fiatalember, akit sem azelőtt, sem azután nem láttam – úgy tűnt, csak egy éjszakára volt szüksége egy szobára. A kis lány felháborodottan és kétségbeesetten zokogott. A férfi állva maradt a küszöbön egy ideig, nézte a lányt. Diadal és gúny tükröződött az arcán, de különösképpen valami

más is. Mintha szánalom vagy részvét lett volna. Nem tudom. Aztán elment.

Koraérett, dúndi kislány volt, feltűnően gömbölyű kellel. Állt a pince közepén szívet tépően zokogva, a fejét lehajította, az arcát eltakarta, nem a kezével, hanem az egész alsó karjával. Szerettem volna tenni érte valamit, szóltam hozzá, és megérintettem a karját. Nem nézett fel, tovább zokogott, és a karjával elhárította a kezemet. Nem durván, de határozottan; érződött a mozdulatán, megértette, hogy jót akarok, de nem kért belőle, nem akart megvigasztalódni.

Először az irodabélyegbe kísérték bennünket, a bőrönd tartalmát kiborították egy asztalra, egy ideig turkáltak a papírok között, azután az egészet lesöpörték a földre. Rémmillen láttam, hogy olyan papirosokon járunk, amelyeken hamis pecsétet próbálgattunk. A nyilasok persze nem néztek a lábuk alá, ők azoknak az álbetegeknek a nevét akarták tudni, akik a férjem osztályán fekiüdtek.

Az egyik „testvér” elvitte és átkutatta a retikülömet. A gyakori igazoltatások miatt magammal borítottam a származásomat igazoló okmányokat. „Szóval te színárja vagy.” „Igen – mondtam –, de a papírjai szerint a férjem is csak negyedszidó.” „Nem érdekel minket az irkafirka – válaszolta –, mi mondjuk meg, ki zsidó, és ki nem az.”

A kerületi vezetőt Szelepcsényi Lászlónak hívták. A szoba közepén állt, amikor mi ketten megérkeztünk az „irodába”; és begörbített mutatóujjával olyasféleképpen hívta magához a férjemet, mint a tréfás kedvű tanár a rakoncátlankodó kiádiákat. És közben félelmesen és kajánul vigyorgott. Úgy viselkedett, mint egy nagyon-nagyon rossz ripacs, aki irtózatosan túljátosza a szadiótát. Miért tette ezt? Én valahogy úgy gondoltam, hogy az ember általában azonos a tulajdonságaival. A gonosz ember önmaga számára azzal a természetes öntudatlansággal gonosz, ahogy a víz folyik, az eső esik. Vajon miért játosza el önmagát külön szerepként? Nincs az a rendező, aki megengedné, hogy valaki ilyen nevelésesen, ilyen olcsón gonoszokdjék a színpadon vagy egy filmen. Valamelyes magyarázatot találtam erre a magatartásra Thomas Mann József és testvérei című művében, amikor Duduról, a gonosz törpéről szól: „Nem ismerte elődeit és utódait, csak játosza szerepét, úgyszólván mint első és egyetlen, aminek mindenki szereti magát tartani minden életszerepben, mintha saját leleménye szerint és saját szakállára játoszana – de mégis azzal a biztonsággal, amelyet az épp színre lépő és a világosságban ágáló játékosnak nem vélt elsőse és egyetlense ad meg, hanem amelyet, ellenkezőleg, abból a mélyebb tudatból merít, hogy valami örök-szabályszerűt testesít meg újból.”

Szelepcsényi László nagydarab, zömök ember volt, ökölrel az arcába vágott Miklósnak, aki megpenderült, és rázabant egy írógépre. Nagyon sovány volt akkor, gyomorfehélyes. Amikor kiegyenesedett, Szelepcsényi megint pontosan célozva úgy arcába, hogy Miklós betántorodott a

szomszéd szobába, és végigzabant a padlón. Az ajtót becsukták. „A vallatószoza – mondta kedélyesen mosolyogva a pártvezető helyettese –, már a fogasokat és a kályhaajtót is lerugdalták a zsidók vallatás közben.”

Szelepcsényi a férjemtől azoknak a zsidóknak és kommunistáknak a nevét akarta megtudni, akik az osztályán fekiüdtek. Az ordítása áthallatszott a szomszéd szobából. „A neveket! A neveket!” Ütés, zabanás. „Kelsz föl azonnal?!” Ütés, zabanás. Miklós hangját egyszer sem hallottam.

Szelepcsényi a vallatóból egy cédulával a kezében jött ki: „Egyetlenegy nevet sikerült kiverni belőle” – mondta düböven, és mutatta a cédulát. „Ismered ezt az embert?” – kérdezte. Mondtam, nem ismerem. Pedig ismertem. A korbázi nyilaspart vezetőjének a neve volt.

Jellemző az akkori időkre, hogy amikor először beszélünk Miklóssal a közös jövőnkéről, szükségesnek tartottam megmondani neki, hogy attól félek, ha engem összevernek, megnevezem a barátaimat. „Ez nem morális kérdés – mondta Miklós. – Az összevert ember már nem ugyanaz az ember:” Hát ő végig ugyanaz az ember maradt.

Egyik este Szelepcsényi dübrohmat kapott, és ezt ordította: „Ott lenn a pincében mindenki doktor.” Pedig nem voltak doktorok, vagyis orvosok, intellektuelek sem mind, a mondat nem az ott lévők foglalkozásáról árulkodott, hanem Szelepcsényi lelkéről: a kisember dübét fejezte ki mindenki iránt, akiből lett valaki, annak az embernek az elkeseredését, aki nem vitte semmire. Most végre itt volt az alkalom, hogy bosszút álljon! Kin? Kiken? Mindenkin, bárkin, akít a kezébe adott a sors. Aztán hozzám fordult: „Most ki fogjuk hozni ide, és a szemébe mondog, hogy nem szereted!” Rettenetesen megijedtem: mit fogok látni? Úgy éreztem, hogy a szemem sugara oda van szögezve a padlóhoz. Ordítás: „Mondd a szemébe, hogy nem szereted!” Egy idő múlva mégiscsak fel kellett nézennem, és akkor ez a furcsa mondat alakult ki a fejemben: „Ezt az embert innen nem fogják többé kiengedni” így, harmadik személyben. Miklós előttem állt, és nem volt arca. Egyetlenül dagadt, véres hústömeg. A kifordított kalapját az arca elé tartotta, lassan csöpögött bele a vér. Nem tudom, a jobb szeme megvolt-e még, de a bal igen. Rám nézett vele, és mosolygott. Tudom, hogy nem lehet elbinni, de megesküszöm rá: mosolygott, sőt bátorítóan mosolygott.

Még ma is mérgelődöm néha azon, hogy a színdarabok, filmek figurái válságos helyzetekben nem viselkednek észszerűen. A főhős tudja, hogy feljelentették, a fekete autó már be is fordult a sarkon (ezt ő persze nem látja), tudja, hogy előbb-utóbb érte jönnek, mégis: abelyett, hogy felkapná a kabátját, és lerobanna a hátsó lépcsőn, levelet ír, fényképeket nézeget. Pedig most már tudom, hogy az ember lelkének olyan mélyrétegei vannak, amelyeknek semmi közük az észszerűséghez. Mert mire kellett volna gondolnom nekem ebben a kiélezett helyzetben? Arra, hogy milyen következményekkel jár kettőnkre nézve, ha azt mondom, szeretem a férjemet, és milyenekkel, ha azt mondom,

nem szeretem. És arra kellett volna gondolnom, mennyit fog fel Miklós ebben a szörnyű állapotában, és milyen bátással lenne rá, ha esetleg nemet mondanék. A bal szeme kifejezése arra vallott, hogy felfogja, mi történik körülötte, de hogy a helyzet bonyolultságát megéri, nem volt valószínű. A kettőnk testi épségének védelmében nem lett volna szabad igent, Miklósról tekintettel nem lett volna szabad nemet mondanom. Csakhogy nekem mindez nem jutott az eszembe. Nem mintha egy másodpercig is kötelezőnek éreztem volna, hogy őszintén válaszoljak ennek az ordító embernek, akiről egyébként teljesen meg is feledkeztem. Őszintén és mélyen szerettem a férjemet. Amikor kórházi munkája során kisebb-nagyobb sérelmek érték, azt hittem, megszakad a szívem. Ha arányosan reagáltam volna szétvert arcára, most aztán igazán meg kellett volna szakadnia. Én pedig ott ültem, és azon gondolkodtam, hogyan ismertem meg őt. Mielőtt a Rókusba került, Miklós együtt dolgozott egy barátnőmmel egy tudományos intézetben, amelynek tagjai együtt jártak kirándulni. A barátnőm többször mesélt nekem Miklósról, aki szerinte zseniális ember, csak sajnos elég csúnya. Úgy képzeltem, alacsony, köpcös, terjedelmes sörbasszal. Egyszer a barátnőmért mentem az intézetbe, és becsöngettem. Miklós nyitott ajtót. Bemutatkozott, és én csodálkozva állapítottam meg, hogy egyáltalán nem kövér, sőt inkább nagyon is sovány. Sűrű, hullámos fekete haj, ragyogó fekete szem, erősen túlméretezett orr. „Ez nekik csúnya?” – gondoltam, és talán ekkor dőlt el a sorsom. Szelepcsényi ordított: „Mondd a szemébe, hogy nem szereted!” Csak jóval később gondolkodtam azon, mit akart voltaképpen ez az őrült. Valószínűleg úgy érezte, Miklós még nincs eléggé összetörve. És talán igazán volt: lelkiileg nem volt összetörve. „Mondd a szemébe, hogy nem szereted!” Az üvöltés egyre fenyegetőbbé vált. „Szeretem” – mondtam megnyugodva, hogy túlestem a nebezén. Később sokat töprengtem saját furcsa gondolatmenetemen, és most már hajlok arra a feltételezésre, hogy valami tudat alatti erő kiszorította a fejemből Szelepcsényi László követelését, megőrizte attól, hogy egy megoldhatatlan problémával viaskodjam.

Akkora pofont kaptam, hogy felborultam a székekkel együtt. Miután feltápázkodtam, és visszaültem a székre, megragadta a vállamat, és belém térdelt. „Tudunk mi másképp is!” – mondta arra utalva, hogy eddig kíméletesen bántak velem. Aztán tovább pofozott, nekem pedig egy idő múlva az jutott eszembe, nem jó, hogy ilyen passzívan viselkedem, nem védekezem, semmi jelét nem adom annak, hogy fájdalmat okoz nekem, ezzel bizonyosan ingerlem őt, és elkezdtem az arcom elé kapkodni a kezem, miközben éreztem, milyen ügyetlen és milyen kevésbé meggyőző, amit csinálok. A pofonok ugyanis egyáltalán nem fájtak – semmi sem fájt, ami a nyilasházban a testemmel történt. Több héttel azután, hogy kiengedtek, egy ismerős megállított az utcán, és megkérdezte, mik azok a kék és sárga foltok az arcomon. Szinte nem is tudtam róluk. De egyszer,

néhány hét múlva fölfedeztem: „Jé, szagok is vannak a világon!” Nyilván akkor múlt el a sokkhatás. Úgy tűnik, a nyilasházban valamelyik időpontban leállt az idegrendszerem: eddig és nem tovább. Talán ez a szerencsés biológiai alkat mentett át életem legnehezebb korszakain. Láttam, ballottam és regisztráltam, de csak a legfelső felület szintjén értettem, és egyáltalán nem éreztem át, ami velem történt.

Hogy hogyan ért véget a pofozás, nem tudom. Lyuk az emlékezetemben. De ha mindent, mindent figyelembe veszek, az összes körülményt végiggondolom, úgy érzem, mégiscsak jól válaszoltam. „Szeretem” – volt az utolsó szó, amely elhangzott közöttünk.

Engem december 2-án kiengedtek. A férjemet nem láttam többé. „Elvittük, hogy dolgozzon egy kicsit” – mondta gúnyosan az egyik nyilas, mintha valóban azt hitt volna, hogy egy orvos csak a napot lopja. „Magának azért hozzá kell szoknia, hogy egy ideig nem látja őt.” Elég világos volt, hogy ez mit jelent. De talán valahogy mégis életben maradt, talán valahol egy másik pincében ül vagy áll a szétvert arcával, él, abban reménykedik, hogy én kiszabadítom. „Nem kell aggódnia érte, biztos helyen van, nincs semmi baja” – mondta az egyik rókusbeli nyilas orvos. Ha azt mondja „nincs semmi baja” vagy nem tud semmit, vagy hazudik, gondoltam. Az utóbbi volt a valószínű.

Az egyik Duna-parti kávéházban emberbörze működött. Úgyes ügyvédek vagy más közvetítők és pénzéhes nyilasok, meg olyanok, akik be akarták biztosítani magukat a fordulat utáni időkre – az orosz ágyúk már Pesterzsébeten dörogték –, jó pénzért információkat árultak, egyes embereket ki is szabadítottak. Egy ilyen ügyvéddel hoztak össze. A lakásán fogadott, és – úgy emlékszem – harmincezer pengőért közölte velem, hogy Miklóst a XIV. kerületi pártbázisból a Nyilas Számonkérő Székre vitték, a Naphegy utcába, de ott nem vették át. „Mit kezdjünk egy ilyen ronccsal?” „De hiszen akkor megint megverték!” – szaladt ki a számon. „Igen – mondta az ügyvéd –, de már nemigen volt benne élet, amikor tarkón lőtték, és visszamenet a Lánchídról behajtották a Dunába.” „Már megint a Lánchíd” – gondoltam. Lebetséges, hogy ennek a hídnak valamilyen mitikus képe lappang a budapestiek tudata mélyén? Később ugyanis kiderült, hogy a Lánchídnak szinte semmi szerepe nincs a történetekben, illetőleg csak annyi, hogy Miklóst a Lánchídon vitték a Naphegy utcába, onnan pedig – ugyancsak a Lánchídon át – valamelyik újpesti csárdához. A Duna partján lőtte agyon Komlós Elemér, az a nagyon magas természetű, bulgericiszmás férfi, aki valamiféle repülőterei személyzeti egyenruhában járt be a nyilasházba. Én egy Lombroso-arcra emlékszem. Elképzeltető persze, hogy a memóriám sematikus irányba torzít, de ennek az embernek mindenképpen nagyon ostobának kellett lennie; november második felében lépett be a pártba, és feltehetőleg ezért kapott valami beosztást a repülőteren, ahol ugyan aligha vették sok hasznát, mert ő inkább a nyilasházban tevékenykedett. Ő volt az, meg a három Vigh

fivér, akik az egyik délelőtti nagy fegyvercsörgéssel és rendkívül elégedetten érkeztek vissza a központba. Azzal dicsekedtek, hogy egy svéd oltalom alatt álló ház lakóit kísérték ki a Duna-partra, és belödözték őket a folyóba. „Még hogy menlevél!” – mondta az egyik. És akkor hangoztatták büszkén azt is, hogy a XIV. kerületi a legvagányabb és legaktívabb a nyúlasházak között.

Komlós Elemér lőtte agyon a férjemet, és a társaival bedobták a Dunába. Ezt ő maga mondta el a bíróságon 1945-ben. Néhány tanúval egy sötét sarokban ültem, és a folyosón, a világos ablakok előtt ott járkált Komlós Elemér édesanyja. Nagyon sovány, szegényesen, de tisztán öltözött asszony volt – akkor láttam először, milyen az, amikor valaki kétségbeesetten tördeli a kezét. „Gyérők, gyérők, mit tettél?” – mondogatta rövid é-vel és rövid ö-vel, és ez a nagyon furcsa dialektus – amennyiben az volt – valahogy még szívet tépőbbé tette a jelenetet. „Komlós Elemér apja elesett az első világháborúban” – meséltem később a barátnőmnek. „Az anyja egyedül nevelte.” „Hát jól felnevelte!” – mondta epésen a barátnőm. Hát igen, nem tudjuk, milyen volt az apa, nem tudjuk, milyen volt az anya, akinek a fia így végezte.

„Itt marad a kivégzésre?” – kérdezte valaki később. Nem maradtam, de ahogy hazafelé mentem a Nagymező utcán, úgy éreztem, attól, hogy most már a gyilkos sem él, a férjem halála még végérvényesebb. De nem éreztem semmi elégtételt, csak azt, hogy valami könyörtelenül közönyös áradat hömpölyög valamilyen ismeretlen irányba, összetörve, szétzúzva, elsodorva mindent, ami az útjába kerül.

A fenti, megrázó sorok után talán helyesebb lenne a hallgatás. Mégsem állhatom meg, hogy két gondolatomat ide ne írjam.

Egyrészt arra szeretném felhívni az olvasó figyelmét, hogy a fenti életrajzok nemcsak önmagukban, hanem a magyar történelem dokumentumaiként is fontosak. A Bleuer-Berend család sorsa pontos képet adhat a magyar zsidóság asszimilációs törekvéseiről és e törekvések véres kudarcáról, illetve a magyar zsidóság – Závada Pál szavával „idegen testünk” – és a keresztény többség átláthatatlanul szoros és ellentmondásos kapcsolatáról is.

Másrészt: tudom, szívszorító olvasni, milyen értelmetlenül pusztultak el ezek a nagyszerű emberek, miként estek áldozatául annak a gonoszságnak és butaságnak, amely, úgy tűnik, időről időre elháríthatatlanul uralomra jut ebben a szerencsétlen országban. Ugyanakkor ezek az életrajzok lelkesítőek és meghatóak is egyben. A két Berendre a tehetség, a teremtmény, a szorgalom és a polgári tisztesség fedledhetetlen példáiként emlékezhetünk, és kötelességünk is, hogy emlékezzünk rájuk.

„Ez úton köszönöm Dr. Berend Katalin önzetlen és sokoldalú segítségét, amely nélkül ez az emlékezés sosem született volna meg.”

JEGYZETEK

- 1 “Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895” database, FamilySearch (<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:X23Y-958 : 26 December 2014>), Maria Lang in entry for Miklós Blainer, 25 Jun 1870, Baptism; citing Nagyálló, Szabolcs, Hungary, Tolna Megyei Leveltar, Budapest (National Archives, Budapest); FHL microfilm 623,256. https://familysearch.org/search/collection/results?count=20&query=%2Bgivename%3AM%C3%A1ria~%20%2Bsurname%3AL%C3%A1ng~%20%2Bbirth_place%3ANagyk%C3%A1ll%C3%B3~%20%2Bbirth_year%3A1840-1850~&collection_id=17431800
- 2 A M. Kir. Igazságügyi Minisztérium 1877. évi 19372. sz. intézkvénye engedélyezte az örökbefogadást, amely az egri főszentszék 2564. sz. végzése folytán életbe is lépett.
- 3 *Házassági anyakönyvi kivonat. Nagyálló, 1895.okt.1.* (Szabolcs vármegye irattára). Ez volt állítólag az első Nagyállóban kötött polgári házasság.
- 4 *A Nagyállói Járásbíróság végzése 538/1895.*
- 5 Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések.* Bp., Borda, 1998. I. 94. o.
- 6 Blajer (sic!) orvost, mint a nagyállói, 1848. szeptember 4-én kinevezett újoncösszeíró küldöttség tagját említik. Lásd: Nagy Ferenc – László Géza (szerk.). *Szabolcs vármegye 1848/1849-ben.* Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat Levéltára, 2000. 187. o.
- 7 A *Nyírvidék* című lap 15 (1894) 8. sz. 2–3. oldalán közölt részletes ismertetőt „Ötven év” címmel a Bleuer aranydiplomáját ünneplő gyűlés szónoklatairól.
- 8 Bleuer első feleségét Annának hívták, családneve ismeretlen. Ismeretlen helyen, 1826-ban születet és 1867-ben Nagyállóban hunyt el.
- 9 Unokái: Dr. Bleuer Samu, Özv. Bleuer Bertalanné Weisz Boriska (ez egy unoka özvegye lehetett), Bleuer Jenő, Bleuer Ödön, Bleuer Rosel és Rothmann Anna dr. Szőke Jánosné, Rothmann Margit, Rothmann Lujza Dr. László Adolfné, Ruzsonyi Kató. Dédunokái: Bleuer András, Bleuer Pál, Bleuer Béla, Bleuer Miklós, Szőke Klára, Szőke Lajos. Lásd: *Nyírvidék* 21 (1900) 9. sz. 5. oldal.
- 10 *Nyírvidék* 21 (1900) 9. sz. 4-5.o.; *Nagy-Kálló és Vidéke* (1900) március 11. o. n.
- 11 *Nyírvidék* 34 (1913) 73. sz. 5. o. A helyzet azonban egyáltalán nem ilyen egyszerű. Lángh (Sic!) Mária 1944. május 2-án készített keresztlevél-másolatán például az apa neve mellett az áll, hogy eredetileg P(r)estynek hívták és obsitos császári-királyi huszár volt. Lángh Mária Kassán keresztelték 1853. július 10-én. E keresztlevél szerint azonban Lángh Mária nem 1846-ban, hanem 1853. július 3-án született, vagyis id. Berend Miklóst valójában 17 évesen kellett szülnie, ami nem lehetetlen, de a többi dokumentumnak ellent mond. Ráadásul Lángh Mária keresztapja, Ducsay Antal János a kassai árvaház kurátora volt, tehát a keresztelés idején Mária szülei már halottak lehettek. Va-

- gyis teljes a zűrzavar, hacsak a keresztlevél nem utólagos hamisítvány.
- ¹² Nekrológja: *Nyírvidek* (1941) júniusi sz. 5. o.
- ¹³ Nekrológja: *Szabolcsi Hírlap* 1933. április 29. 2. o.
- ¹⁴ A M. Kir. Belügyminisztérium 1885. febr. 17.-i, 8904/1885.VI. kelt intézkedéssel a Láng, illetve Bleuer vezetéknev „Berendre” változott. Az adat egyértelmű, ezért érdekes, hogy a *Századunk névváltoztatásai, helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1895* (Bp., Hornyánszky, 1895) című hivatalos kiadványban a Berend név sehol nem szerepel, és a Nagykállói Járásbíró-ság 338/1893-as végzése is ellentmond az 1885-ös névváltoztatásnak, hiszen újra engedélyezi azt.
- ¹⁵ Hógyes Endre: *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Bp., Athenaeum, 1896. 293. o.
- ¹⁶ *Nyírvidek* 22 (1901) 21. sz. 4. o.
- ¹⁷ <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/427585/?list=cyJxdWVyeS16ICJcIkJlcmVuZCBNaWtsX-HUwMGYZe25dTAwZTkqQnVkYXkgSWxvbmFcljI9>
- ¹⁸ *Nyírvidek* 25 (1904) 40.sz. 3. o.
- ¹⁹ *Nyírvidek* 17 (1896) 4. 4. o
- ²⁰ *Orvosi Hetilap* 106 (1965) 43. 2017–2018. o. A nekrológban Berend Miklóst ugyan Berend Iván néven említik, de az utalás egyértelmű.
- ²¹ Szállási Árpád: „Pro memoria Nicolaus Berend.” *Orvosi Hetilap* (1990) 195–197. o.
- ²² 1919. október 26-i keltezésű levelében (a levél a család tulajdonában van), az Egyesület részvétét nyilvánította az özvegynek. „Dr. Berend Miklós körünkben, mint osztály-főorvos lelkes buzgósággal, kiváló szaktudással, erős egyéniségének teljes odaadásával szolgálta a nagy feladatot, melyre vállalkozott, s eredményes működése és körültekintő gondossága örök hálásra kötelezte a Fehér Kereszt Egyesületet.” Érdekes, hogy 1919. július 16-án az Országos Anya- és Gyermekvédő Szövetség is részvétét nyilvánította az egyébként „Mélyen tisztelt Elvtársnőnek” szólított. özvegynek. Ez a szövetség még 1919. április 26-án megbízta Berend Miklóst az Országos Anya és Gyermekvédő Központ gyermekosztályának ideiglenes vezetésével.
- ²³ „A mai gyermekkorházak építése és feladatai.” In: *Dolgozatok Székesfővárosi Szent Margit közkórház 10. éves fennállása alkalmából*. Bp., Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1907. 35. o.
- ²⁴ *Belügyminiszteri rendelet 81.156/1918. XIV-Fő*
- ²⁵ *Pester Lloyd* 202 (1918) jul. 28. 9. o.
- ²⁶ Berend Miklós: *Harctéri naplója. Adatok a magyar honvédség, főként az 5. b. huszárezred történetéből*. Bp., Singer és Wolfner, 1916. 343 o. ill.
- ²⁷ Berend a Magyar Vívószövetség alelnöke és több verseny helyezette is volt. *Budapesti Hírlap* (1914). 55. sz. márc. 5.
- ²⁸ *Budapesti Közlöny* 49 (1915) 43. sz. február 21.
- ²⁹ Raýman Katalin: „A történelem kanyarulatai.” *Holmi 1989–2014. Antológia II. Esszék és dokumentumok*. Bp., Libri, 2016. 542–544. o.
- ³⁰ A híres monitorlázasra csak három héttel Berend halála után, 1919. június 24-én került sor. Vagyis Berend Miklós halálának összekapcsolása a lázadással egyértelműen Kilenyi Júlia koholmánya volt, annak érdekében, hogy elhunyt férje ellenforradalmi érdemeit növelje.
- ³¹ Eskü tér 8.
- ³² Mint később kiderült, egyúttal ki is fosztották.
- ³³ Berend Miklósné az *Új Nemzedék* 1919. október 8.-i számában is meglehetősen hihetetlen adatokat közölt férje haláláról – állítólag a család ügyvédjének nyomására.
- ³⁴ *Nyírvidek* 1919. dec.10. 2. o. Érdekes módon a lelet nem szól arról sem, hogy egy fegyverből adták-e le a lövéseket, illetve, hogy a fegyver puska volt-e vagy pisztoly. Utóbbival ugyanis csak közvetlen közelről lehet háromszor eltalálni valakit.
- ³⁵ mek.oszk.hu/04000/04095/btm/ozocikk/12591.htm
- ³⁶ Berend Miklósné: *Ne ölj!* Regény. Bp, Körmendy, 1946.
- ³⁷ id. Berend Miklóst így nevezték a gyerekei (vö. *Harctéri napló* 271.o.), míg ő a leányát Murcinak. Ez a korban szokatlanul szoros kapcsolatra utal az apa és gyermekei között.
- ³⁸ Dr. Kürthy Sándorné Berend Júlia: *Ifj. Dr. Berend Miklós*. 1. o. (Kézirat, a család tulajdonában.)
- ³⁹ A végrendelet gépelt szövegét Berend Katalin bocsátotta rendelkezésemre. Az irat szerint id. Berend Miklós vagyona 1914-ban kb. 120 ezer koronára rúgott (ez mai forintban, bár nehéz az összevetés, nagyjából 120 milliónak felel meg). Berend ugyanebben a végrendeletben elnézést kér feleségétől a sok bánatért, amit neki okozott, ám elrendeli, hogy gyermekei halála esetén intézetben nevelkedjenek, ne otthon.
- ⁴⁰ Farkas Elek: „Berend Miklós.” *Orvosi Hetilap* 102 (1979) 350–351. o.
- ⁴¹ Hollán Zsuzsa: „Magas színvonalú, őszinte és egymást megbecsülő légkörű tudományos vitafórumokra lenne szükség.” *Magyar Tudomány* 19 (1974) 5.s z. 304–305. o.
- ⁴² Rókus kórház akkoriban még a főváros központi kórháza volt, és belosztálya egyben az összes toxikológiai esetet is ellátta.
- ⁴³ Dr. Kürthy Sándorné Berend Júlia: *Ifj. Dr. Berend Miklós*. 3. o. (Kézirat, a család tulajdonában.)
- ⁴⁴ A mentességi igazolványt Dr. Vitéz Szilágyi László miniszteri tanácsos adta ki 1944. július 31-én. 576.024/1944.II.a. iktatószámmal.
- ⁴⁵ Egy 1960. október 5-én kiállított bizonyítvány szerint a halál ideje 1944. november 3. volt.
- ⁴⁶ Raýman Katalin: „A történelem kanyarulatai.” *Holmi 1989–2014. Antológia II. Esszék és dokumentumok*. Bp., Libri, 2016. 542–551. Raýman Katalin később újra férjhez ment. Második férjét, K. Györgyöt 1951 tavaszán a Rákosi-rendszer öngyilkosságba kergette. Raýman Katalinról, az Európa Könyvkiadó és a *Nagyvilág* munkatársáról Gergely Ágnes írt szép emlékezést a *Holmi* 2011. novemberi számában. Ifj. Berend Miklós leánya, Berend Katalin gyermekorvos lett. A szöveget a család engedélyével közlöm.